

UDC: 34(042)(575.1)
ORCID: 0000-0001-5331-0588

ШАРҚ УЙҒОНИШ ДАВРИ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ АБАДИЯТГА ДАХЛДОР ИЛМИЙ МЕРОСИ

Азимов Хақимали Имомович,
Тошкент давлат юридик университети доценти,
тарих фанлари номзоди,
e-mail: khakimaliazimov@gmail.com

Аннотация. Юртимизда Шарқ Уйғониш даври маданияти, маънавиятини ўрганиш, буюк даҳоларимизнинг бой маданий ва маънавий меросини ёш авлодларга етказиш давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Инсоният босиб ўтган узоқ тарихий тараққиёт даврларига назар ташлар эканмиз, бирор жамият, давлатнинг илм-фан, маърифат, эзгу ғоялар ва мафкурасиз ривожлана олмаслигини ҳаётнинг ўзи тасдиқлаб келаётганининг гувоҳи бўламиз. Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик тамойилларга асосланган жамият асосларини яратишда буюк даҳоларимизнинг улкан меросини тадқиқ қилиш ва уни ҳаётга татбиқ этишга устувор аҳамият қаратилмоқда. Мақолада аждоқларимиз яратган бебаҳо бой илмий мерос ҳақида маълумотлар беришга ҳаракат қилинди. Зеро, илм-маърифат юксалиш даврида, айниқса, ўрта асрларда ўзининг юқори босқичига кўтарилди ва равақ топди. Бу даврда минглаб буюк мутафаккирларимиз, олиму шоирларимиз етишиб чиқди ва жаҳон илм-фани равақига улкан ҳисса қўшди. Ушбу мақолада буюк аждоқларимизнинг улкан тарихий, маданий, маънавий меросини атрофлича ўрганиш ва уни ҳаётга татбиқ этиш, илм-фан чўққиларини забт этиш, ватанимизнинг обрў-эътибори, унинг шон-шуҳратини ошириш ҳар биримизнинг муқаддас вазифамиз эканига эътибор қаратилди.

Калит сўзлар: буюк тарихий мерос, цивилизация, Евроосиё, Уйғониш даври, Шарқ Уйғониш даври, илмий мерос, халқаро алоқалар, диний бағрикенглик.

УВЕКОВЕЧЕННОЕ НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОЧОГО РЕНЕССАНСА

Азимов Хақимали Имомович,
кандидат исторических наук,
доцент Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. В этой статье рассматривается изучение культуры и духовности Восточного Возрождения, а передача богатого культурного и духовного наследия наших великих гениев подрастающему поколению поднялась до уровня государственной политики. Когда мы смотрим на длительные периоды исторического развития человечества, мы видим, что жизнь сама по себе доказывает, что ни одно общество, ни одно государство не может развиваться без науки, просвещения, благородных идей и идеологии. После обретения независимости Узбекистан поставил перед собой великую цель – построить демократическое государство, основанное на верховенстве закона. Для достижения этой благородной цели были заложены основы общества, основанного на правовых демократических принципах. В этой работе приоритет был отдан исследованию и применению великого наследия наших великих гениев в нашей жизни. В данной

статье представлена информация об образе жизни наших предков и бесценном научном наследии, которое они создали. В период просвещения, особенно в средние века, он достиг своего пика и процветания. За это время выросли тысячи наших великих мыслителей, ученых и поэтов, которые внесли большой вклад в развитие мировой науки. В данной статье подчеркивается, что священный долг каждого из нас – изучать и воплощать в жизнь великое историческое, культурное и духовное наследие наших великих предков, покорять вершины науки, повышать престиж нашей страны.

Ключевые слова: великое историческое наследие, цивилизация, Евразия, Возрождение, Восточное Возрождение, научное наследие, международные отношения, религиозная толерантность.

THE ETERNAL SCIENTIFIC HERITAGE OF EASTERN RENAISSANCE THINKERS

Azimov Xakimali Imomovich,

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor, Tashkent State University of Law

Abstract. *It is noteworthy in the article that a comprehensive study of the culture and spirituality of the Eastern Renaissance, the transmission of the rich cultural and spiritual heritage of our great geniuses to the younger generation has risen to the level of state policy. When we look back at historical development of humanity, we see that life itself proves that no society, no state can develop without science, enlightenment, noble ideas and ideology. After gaining its independence, Uzbekistan set a great goal to build a democratic state based on the rule of law. In pursuit of this noble goal, the foundation of a society based on legal democratic principles were laid. In this work, priority was given to a comprehensive study, research and application of a prodigious heritage of great geniuses in our lives. Efforts have been made to provide sufficient information about life path of great ancestors and the rich scientific and creative heritage they have created. During the period of enlightenment, especially in the middle Ages, it reached its peak and flourished. During this period, thousands of our great thinkers, scientists and poets grew up and made an invaluable contribution to world science development. This article emphasizes that it is a sacred duty of each of us to thoroughly study and implement the great historical, cultural and spiritual heritage of our ancestors, to conquer the peaks of science, to enhance the prestige of our country and its glory.*

Keywords: *invaluable historical heritage, civilization, Eurasia, Renaissance, Eastern Renaissance, scientific heritage, international relations, religious tolerance.*

Буюк цивилизациялар чорраҳасида жойлашган юртимизда қадимдан илм-фан, маданият юксак даражада тараққий этиб келган. Буюк даҳоларимизнинг илм-фан соҳасида эришган ютуқлари нафақат ўз даври, балки ҳозирги замон тараққиёти учун ҳам муҳим омилдир. Дунё давлатларининг юксак тараққиёт йўлида бой маданий ва маънавий мерос, ривожланган илм-фан муҳим роль ўйнагани яққол кўринади. Шу маънода, олдимизга қўйилган мақсад аждодларимиз яратган бой

маданий ва маънавий меросни атрофлича ўрганиш баробарида уни бугунги жамият ва давлат тараққиётига йўналтиришдир. Ўзбекистон янги Уйғониш даври, яъни Учинчи Ренессанс пойдеворини яратишга бел боғлаган экан, бунда, албатта, Ватанимиз тарихида рўй берган иккита Ренессанс даврини етарлича ўрганиш ва уни бугунги кунимизга татбиқ этиш долзарб вазифа ҳисобланади.

Президент Шавкат Мирзиёев айтганидек, “Буюк аждодларимизнинг бетакрор

ва ноёб илмий-маънавий мероси биз учун доимий ҳаракатдаги ҳаётий дастурга айланиши керак. Бу ўлмас мерос ҳамиша ёнимизда бўлиб, бизга доимо куч-қувват ва илҳом бағишлаши лозим. Авваламбор, миллий таълим тизимини ана шундай руҳ билан суғоришимиз керак. Бунинг учун олим ва мутахассисларимиз, ҳурматли уламоларимиз бу маънавий хазинани бугунги авлодларга содда ва тушунарли, жозибали шаклларда етказиб беришлари зарур” [1, 1-б.].

Инсониятнинг кейинги цивилизацияси учун ўрта асрлар Шарқ алломалари ва кейинги давр мутафаккирларининг машаққатли, айна вақтда сермазмун ҳаёт йўллари, улар яратган улкан тарихий, маданий ва маънавий мерос мислсиз аҳамият касб этди. Дарҳақиқат, Биринчи Президентимиз Ислом Каримов бундай деган эди: “Биз миллий маънавиятни ҳар томонлама юксалтириш масалаларини ўз олдимизга асосий вазифа қилиб қўяр эканмиз, бугунги кунда маънавиятимизни шакллантирадиган ва унга таъсир ўтказадиган барча омил ва мезонларни чуқур таҳлил қилиб, уларнинг бу борада қандай ўрин тутишини яхши англаб олишимиз мақсадга мувофиқ. Албатта, ҳар қайси халқ ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётий қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна тарихий ёдгорликлар энг муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади” [2, 29-30-б.].

Уйғониш атамасини (итальянча “ренессанс” – уйғониш) даставвал итальян гуманистлари ишлатганлар. Жумладан, италиялик ёзувчи Ж.Бокаччо бу атамани Жотто ижодига қарата, “у антик санъатни уйғотди”, деб биринчи бор қўллаган эди. Ренессанс бутун бир даврни англатувчи тушунча сифатида санъатшунос Ж.Вазари (1511–1574 йиллар)нинг “Машҳур санъаткорлар ҳаётидан лавҳалар” китобида (1550

йил) тилга олинган. Масалага қизиқиш ортиб, илмий изланишлар кўпая боргани сайин Уйғониш тушунчаси, бу давр маданиятининг хронологик ва географик чегаралари, уни даврлаштириш хусусида турлича фикрлар билдирила бошланган. Й.Хейзинг “Ўртаасрнинг куз фасли” асарида Уйғониш даврини ўрта аср маданиятининг интиҳоси, деб ҳисобласа, бошқа олимлар Уйғониш даври янги давр маданиятининг бошланиши, деган фикрни билдиришади. Уйғониш даври Хитойда (Конрад), Кореяда (Тен), Эронда (Брагинский, Никитин), Ҳиндистонда (Селичев), Туркияда (Меллов), Арманистонда (Чалоян), Озарбайжонда (Ғажиев), Грузияда (Нуцубидзе, Натадзе) турли даврларда кечгани ҳақида айрим маълумотлар келтирилади.

Мазкур тадқиқот ишида Шарқ Уйғониш даври ва Амир Темур даврида барча соҳаларда рўй берган юксак тараққиёт омилларини манбалар асосида солиштириб ўрганиш мақсад қилиб қўйилди. Мазкур тадқиқот натижаларини бошқа тадқиқотлар билан таққослаб кўришга ҳаракат қилинди.

Халқимиз ўзининг узоқ ва мураккаб тарихида босқин ва талончиликларга қарши кўп бора озодлик ва мустақиллик курашлари олиб борди. Озодликка интилиш ҳаракати халқлар томонидан яратилган моддий ва маънавий меросларда уйғунлашган. Ўрта Осиё моддий ва маънавий меросида умуминсоний аҳамиятга молик жамики маданият ютуқлари ижодий уйғунлашганидек, айна пайтда минтақа маданияти ҳам бошқа халқлар маданиятларига самарали таъсир кўрсатди, уларни бойитди. Мустақиллик ва миллий маданият Уйғониш ҳодисалари билан моҳиятан узвий боғлиқлиги ҳақида академик М.М. Хайруллаев бундай ёзади: “Мустақиллик ва Уйғониш, мустақиллик ва юксалиш узвий боғлиқдир, у биздан ақл-идрокни, билимни, истеъдоду қобилиятни, фаолликни, куч-ғайратни талаб этади” [3, 71-74-б.].

Инсон маънавиятининг юксалиши қай даражада муҳим аҳамиятга эга экани доимо алломалар эътиборида турган. Жумладан, Низомий Ганжавийнинг “Иқболнома” аса-рида баён этилишича, Искандар шимолда яъжуж-маъжужлар йўлини тош деворлар билан тўсгач, йўлини давом эттириб, эътиқодлари тўғрилиқ ва ростгўйлик асосига қурилган, мол-мулклар ҳамма ўртасида баробар тақсимланган обод бир мамлакатга келиб қолади. Бундан ҳайратланган Искандар улардан бу ҳолни тушунтириб беришини сўрайди. Шунда улар: “Одамларимиз қаноатли, диёнатли бўлгани учун бир-бири билан мол-дунё, давлат-бойлик талашмайди, шунинг учун ўғри ҳам, қароқчи ҳам йўқ. Нафс кетидан қувмаймиз, баравар меҳнат қиламиз, ҳосилдан баравар баҳраманд бўламиз. Эккан буғдойимизнинг бир донаси етти юз дона бўлиб қайтади. Худо бизга қут-барака берган, биз ҳам Худога таваккал қилиб яшаймиз. Ғийбат, ҳасаддан ҳолимиз, ўзгалар айбига эмас, ўз айбимизга қараймиз. Барчамиз мамнунмиз, бутун олам аҳли билан меҳру шафқатда бўламиз, бошқалар бойлигига кўз олайтирмаймиз”, деб жавоб қайтаради [4, 52-53-б.]. Бу жавоб Искандарни ҳайратга солади. Низомий тасвирича, ер юзида адолат, тенглик ва эзгу хулқни жорий этмоқчи бўлган Искандар одамларнинг хушнуд кайфияти ва ҳаётдан розилиқ қиёфаси, ибратли хулқ-атвори, меҳнаткашлиги, ижодкорлиги, бир-бири билан иноқлигини кўриб, ўзи орзу қилган жамият худди шу мамлакат эканини англаб етади. Искандарнинг хуш ахлоқли одамлар ва одил жамиятга дуч келиши ва жаҳонгирликдан воз кечиб, пайғамбарлик йўлини тутишини баён этиш орқали Низомий жамиятда тўқинлик ва фаровонликка эришиш мумкинлигига ишора қилади.

Она заминимиздан минглаб буюк мутафаккирлар етишиб чиқди. Уларнинг улкан илмий мероси Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишимизда мустақкам замин

бўлиб хизмат қилиши шак-шубҳасиздир. Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2017 йил 10 ноябрда Самарқанд шаҳрида бўлиб ўтган халқаро конференцияда сўзлаган нутқида таъкидлаганидек: “Бугунги форумнинг нечоғли муҳим ва долзарблиги унинг “Марказий Осиё: ягона тарих ва умумий келажак, барқарор ривожланиш ва тараққиёт йўлидаги ҳамкорлик” деб номланишидан ҳам яққол кўриниб турибди. Бизнинг минтақамиз халқларини минг йиллик қардошлиқ ва яхши кўшничилиқ ришталари боғлаб туради. Бизни тарих, дин, умумий маданият ва анъаналар бирлаштиради. Евроосиёнинг “юраги”да жойлашган минтақамиз Европа ва Яқин Шарқ, Жанубий ва Шарқий Осиёни боғловчи кўприк бўлиб, Россия ва Хитой сингари йирик давлатлар билан чегарадошдир” [5, 1-б.].

Давлатимиз раҳбари 2016 йилда Ислом ҳамкорлик ташкилоти ташқи ишлар вазирлари кенгашининг 43-сессияси очилиши маросимида Имом Бухорий мажмуаси ёнида Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот марказини ташкил этиш таклифини илгари сурди. Бу муҳим таклифнинг ҳаётга татбиқ этилиши тарихий аҳамиятга молик иш бўлди.

Президентнинг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони шунингдек, Олий Мажлисга 2017 йил 22 декабрдаги, 2018 йил 28 декабрдаги ҳамда 2020 йил 24 январдаги Мурожаатномалари ватанимиз тарихида бутунлай янги даврни бошлаб берди. Буюк даҳоларимизнинг бебаҳо улкан тарихий меросини атрофлича ўрганиш, тадқиқ этиш, уни ўсиб келаётган ёш авлод қалбига, онгига сингдириш долзарб масалалар сирасига киритилиши муҳим аҳамиятга моликдир. Миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик масалаларига ҳам устувор аҳамият қаратилгани диққатга сазовордир. Бу борада

Президентнинг 2017 йил 14 февралдаги “Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 27 мартдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 23 июндаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Ўзбекистондаги Ислом маданияти марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ҳамда 2017 йил 15 декабрдаги “Ўзбекистон Ислом академиясини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари муҳим аҳамиятга эга бўлди. Мазкур қарорлар алломаларимизнинг бой маданий ва маънавий меросига бўлган ғоят юксак эътибордан далолатдир. Имом Бухорий, Имом Термизийларнинг беназир меросини илмий асосда чуқур ўрганиш, нафақат ватанимизда, балки халқаро жамоатчилик ўртасида кенг тарғиб этиш, кадриятларимизни асраб-авайлаш ва ривожлантириш, шу асосда ёш авлодни Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялаш барқарор ва фаровон келажак пойдевори бўлиб хизмат қилади.

Президент Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: “Маънавий ҳаётимизда муҳим воқеа бўлган ана шундай лойиҳалар ҳақида гапирганда, Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази, Имом Бухорий ва Имом Термизий номларидаги халқаро илмий-тадқиқот марказлари, Ислом академияси каби илмий-маърифий муассасалар фаолиятини йўлга қўйиш ишлари бошланганини алоҳида қайд этиш зарур. Шулар қаторида буюк алломаларимизнинг ёдгорлик мажмуалари қошида ҳадисшунослик, ислом ҳуқуқшунослиги, тасаввуф, калом ва ақида илми каби диний-маърифий йўналишларни ўрганиш бўйича махсус мактаблар ташкил этилди. Албатта, бизнинг бу ишларимиз чуқур илмий ва амалий асосларга эга. Маълумки, қадимий маданият ва ци-

вилизациялар чорраҳаси бўлган юртимиз заминидан ўрта асрларда минглаб олиму уламолар, буюк мутафаккир ва шоирлар, азиз авлиёлар етишиб чиққан. Уларнинг аниқ фанлар ва диний илмлар соҳасида қолдирган бебаҳо мероси бутун инсониятнинг маънавий мулки ҳисобланади. Ҳозирги кунда Ўзбекистонимизнинг китоб фондларида 100 мингдан зиёд қўлёзма асар сақланмоқда. Афсуски, бу нодир китоблар тўлиқ ўрганилмаган, улар олимлар ва ўз ўқувчиларини кутиб турибди. Ушбу ноёб асарларда бугунги давр ўртага қўяётган жуда кўп долзарб муаммоларга жавоб топиш мумкин. Хусусан, ислом динининг асл инсонпарварлик моҳиятини чуқур очиб берадиган, барча одамларни эзгулик, меҳр-оқибат ва ҳамжиҳатлик йўлида бирлашишга даъват этадиган теран маъноли фикр ва ғоялар бугун ҳам ўз қиммати ва аҳамиятини йўқотган эмас” [6, 1-б.].

Имом Бухорий ўзининг ноёб қобилияти, ўта кучли иқтидори билан илм аҳлини лол қолдирган. Ҳадис илмига ўта фидойилик, ақл-заковатини бахшида этиш Имом Бухорийга шон-шараф келтирди, уни ислом дунёсининг энг буюк алломаларидан бири сифатида танитди. 825 йили Бухорий онаси ва акаси Аҳмад билан Маккага келиб, ҳаж ибодатини адо этади. Онаси ва акасини Бухорога қайтариб, ўзи Маккада қолади. Бу ердаги машойихларнинг илмий йиғинида қатнашади. 827 йили Мадинага боради. Бир неча тарихчиларнинг таъкидлашича, Бухорийнинг Ҳижоз, Макка, Мадина, Тоиф, Жиддага қилган сафари 6 йил давом этган. Сўнг Басра, Куфа ва Бағдодга сафар қилади. Шом ва Мисрга ўтади. Бундан ташқари, Хуросон, Марв, Балх, Ҳирот, Нишопур, Рай, Жибол каби шаҳарларда бўлиб, у ердаги олимлардан сабоқ олди ва ҳадислар тўплади. Хорижий юртлардаги сафардан кейин Бухорога қайтгач, ҳадис илмини тарғиб этишга киришади. У зотнинг бу саъй-ҳаракатлари Бухоро ҳукмдори Холид ибн Аҳмад аз-Зухдлийга хуш

келмайди. Шу сабабли Бухорий Бухорони тарк этиб Пойкентга, кейин эса Самарқанд яқинидаги Хартанг қишлоғига келиб яшашга мажбур бўлади ва шу ерда вафот этади. Бухорий бутун фаолияти давомида илм кишиларини маънавий ва моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаган. Тижорат қилганда топган даромадидан ойига беш юз дирҳамдан фақиру мискинларга, илм толибларига сарфлаган. Шахсий ҳаётида ортиқча дабдаба ва сарф-харажатларга йўл қўймаган.

Имом Бухорий 20 дан ортиқ китоб тасниф этган. Улардан айримлари бизгача етиб келган. Бухорийнинг “Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ” (“Ишончли тўплам”) деб номланган 4 жилд (жуз)дан иборат ҳадислар тўплами ислом оламидаги бошқа муҳаддислар тузган ҳадис тўпламлари орасида энг ишонarli ва мукаммалдир. Асар бир қанча хорижий тилларга таржима қилинган. Шу жумладан, ўзбек тилига ҳам таржима қилиниб, 1991–1996 йилларда 4 жилдда нашр этилди. Мазкур муборак китобга 7275 та энг саҳиҳ (ишонarli) ҳадис киритилган бўлиб, улар ниҳоятда қимматли тарбиявий-маърифий аҳамиятга эгадир.

Мустақиллик шарофати билан Бухорийнинг ўлмас мероси эл-юртига қайтди. Вазирлар Маҳкамасининг “Имом ал-Бухорий таваллудининг ҳижрий-қамарий тақвим бўйича 1225 йиллигини нишонлаш тўғрисида”ги қарори (1997 йил 29 апрель) асосида Бухорийнинг илмий меросини ўрганиш ва тарғиб қилиш, хотирасини абадийлаштириш борасида катта ишлар қилинди. 1998 йил 23 октябрда Самарқандда юбилей тантаналари бўлиб ўтди. Аллома абадий кўним топган Челак туманидаги Хартанг қишлоғида улкан ёдгорлик мажмуи очилди. Давлатимиз раҳбари 2018 йил 28 декабрда Олий Мажлисга Мурожаатномасида қайд этганидек, “Буюк Имом Бухорий ҳазратларининг “Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ” асари “Барча эзгу амаллар ниятга боғлиқ, ҳар бир кишига фақат ният қил-

ган нарсаи берилади”, деган ҳадис билан бошланишида, албатта, жуда чуқур маъно бор” [7, 1-б.].

Етук муҳаддис аллома сифатида ислом оламида Имом ат-Термизийнинг номи ҳам маълум ва машҳурдир. Имом ат-Термизий ўз ижодий фаолияти даврида кўплаб асарлар яратди. Унинг маданий меросида, шубҳасиз, “Ал-Жомеъ” асари катта аҳамиятга эгадир. Бу асар “Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ” (“Ишончли тўплам”), “Ал-Жомеъ ал-кабийр” (“Катта тўплам”), “Саҳиҳ ат-Термизий”, “Сунан ат-Термизий” (“Термизий суннатлари”) номлари билан ҳам юритилади.

Муаллифнинг йирик асарларидан яна бири “Аш-шамоил ан-набийя” (“Пайғамбарнинг алоҳида фазилатлари”)дир. Бу асар “Аш-шамоил муҳаммадийя”, “Аш-шамоил фи шамоил ан-набий саллоллоху алайҳи вассаллам” номлари билан ҳам машҳур [8, 54-61-б.].

Яна бир буюк аждодимиз Ҳаким ат-Термизий ўз асарларида илмга алоҳида урғу беради, илмнинг хос жилваларини теран кузатади. Илмни нур деб эътироф этади. Алломанинг “Масоил ат-таъбир” (“Таъбир масалалари”) асарида қуйидаги фикрлар баён этилади: “Илмли инсон – Аллоҳга яқин киши”, “Илм – танҳоликда дўст”, “Илм – қийналган онларда нажот”, “Илм – йўлчи юлдуз”, “Илм – дўстлар даврасида безак”, “Илм – жаннатга элтувчи маёқ” ва бошқалар. Ҳаким ат-Термизийнинг илм зикрида айтган фикрлари у Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳадисларидан баҳраманд бўлганига тўлиқ гувоҳлик беради: “Илм эгалланг! Илм саҳрода – дўст, ҳаёт йўлларида – таянч, ёлғизлик дамларида – йўлдош, бахтиёр дақиқаларда – раҳбар, қайғули онларда – мадаккор, одамлар орасида – зебу зийнат, душманларга қарши курашда – қуролдир”. Шунинг исботи сифатида Ҳаким ат-Термизий тағин Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг ажойиб бир ҳадисига эътиборни тортади: “Ҳар қандай илмнинг боши Аллоҳ илми (раъс ал-илм)дир. Ҳатто алломанинг қабр

тошида Расулulloх (с.а.в.)нинг бир ҳадиси битилган ва у яхлит қоида асосида қурилгандек жаранглайди: “Ҳар ким гуноҳ изидан бўлса, дўзах унинг оёғи остидадир, ҳар ким илмнинг изидан бўлса, жаннат унинг оёғи остидадир”. Ҳаким ат-Термизий айтади: “Зинҳор менга нисбат беришларини истаб бирор варақ ёзмадим, лекин энг қийналган онларимда китобларим менга тасалли берар эди”. “Ислом – илм, иймон – илм, тавҳид (Аллоҳ ягоналиги) – илм, маърифат – Аллоҳ илми”, деган Ҳаким ат-Термизий асарларида илм ва ҳикмат (донишмандлик) сўзлари маънодош сифатида ишлатилади. Илм мутолаа давомида шаклланади. Ҳаким ат-Термизий асарлари саҳифаларида донишмандона ҳикматлар ва ғоялар, кўзланган муддаоларнинг ўзи етакчи мавзу, чунки бу донолик намуналари инсонларни ҳамиша эзгулик сари даъват этади. Алломанинг мўъжизакор қалами самараси бўлмиш ҳикматларнинг маъно ва мазмуни беқиёс, уларда дунё изтироблари, бандаларининг ножоиз қилиқлари нишонга олинади. Банда гоҳо ўзини ожиз ва нотавон ҳис қилади, ўзини хўрланган деб билади. Ана шундай кимсаларга қарата “Наводир ал-усул”да “Инсоннинг умидсизликка тушиши бу унинг Аллоҳни билмаганидандир”, дейилади. Аллоҳни таниган банда зинҳор тушкун кайфиятда бўлмайди, тақдирдан нолиш Аллоҳ бандаси учун бегонадир: “Банда қисматдан эмас, ўзининг ёмон нафсидан ўпкалаши лозим”.

Баҳоуддин Нақшбанд (1318–1389 йиллар) ҳазратлари Ҳаким ат-Термизийга юксак баҳо беради ва унинг таълимотини ҳамиша эътироф этади. Нақшбанднинг Ҳаким ат-Термизий зикрида изҳор этган фикрлари Жомий (1414–1492 йиллар)нинг “Нафоҳат ал-унс” ва Навоийнинг “Насойим ул-муҳаббат” асарларида келтирилади.

Ҳаким ат-Термизий Абу Муҳаммад Мансур Қозий, Абу Мансур Али Хиравий, Абу Али Ҳасан Журжоний, Абубакр Варроқ, Аҳмад бин Муҳаммад бин Исо, Муҳаммад

бин Жаъфар сингари ўнлаб буюк шахсларнинг устозидир. Алломадан бизга қадар “Китоб-ул-эҳтиётот одамия”, “Китоб ул-ақд ва ҳаво”, “Баён ул-касб”, “Адаб уннафс”, “Китоб ул-фуруқ” сингари элликдан зиёд асар мерос бўлиб қолган. Ҳаким ат-Термизийнинг ижоди ҳақида ёзган муаллифлар унинг асарлари сонини турлича келтирадилар. Баъзи тадқиқотчилар уларнинг саноғи 400 га яқин деб айтсалар, бошқалари 80 та асар яратган, деб ёзадилар. Алломанинг асарлари турли мавзуларда бўлиб, уларнинг йўналишлари ҳам турличадир [9, 1-150-б.]. Шарқда, айнан Ўрта Осиё заминидан 9-12 асрда юз берган Уйғониш жараёни натижаси нафақат диний, балки дунёвий фанлар ривожидан ҳам алоҳида юксалиш босқичи бўлди. Уйғониш даври ўз юксак ақл-заковати, салоҳияти, изланишлари билан фаннинг кўплаб соҳаларида муҳим кашфиётлар қилган буюк даҳоларни етиштириб берди. Уларнинг дурдона асарларида миллий ғоянинг тарихий негизлари такомиллаштирилди, шунингдек, жаҳон фанининг тиббиёт, фалакиёт, математика, жуғрофия, тарих, геология, геодезия, минерология, фармакология ва бошқа йўналишларининг тамал тоши яратилди. Бу муқаддас заминдан етишиб чиққан Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий, Аҳмад ал-Фарғоний, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Абу Наср Форобий, Низомулмулк ва бошқа буюк сиймолар номини ҳақли равишда эҳтиром билан тилга оламиз.

Абу Жаъфар (Абу Абдуллоҳ) Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий (783-850) буюк математик, астроном, географ, фан тарихидаги илк қомусий олимлардан. Хоразмийнинг 20 дан ортиқ асаридан ўнтчаси бизга тўлиқ, қисман ёки айрим парчалар тарзида етиб келган. Шу асарларнинг ўзиёқ ал-Хоразмий инсоният цивилизациясига, унинг ғоявий жиҳатдан юксалишига буюк ҳисса қўшган олим эканини кўрсатади. Америкалик фан тарихчиси Жорж

Сартон Хоразмийни “ўз замонасининг энг буюк математиги, агар барча ҳолатлар эътиборга олинса, барча замонларнинг энг буюк математикларидан бири”, деб эътироф этган. Шунингдек, италиялик шарқшунос олим К.Наллино Хоразмийга юксак баҳо бериб, бундай деган эди: “Европадаги ҳеч бир халқ Хоразмий эришган ютуққа эришишга ва бундай асар яратишга қодир эмас эди” [10, 40-б.]. Хоразмий илмий меросини ўрганиш ва унинг фан тараққиётига қўшган ҳиссасини тарғиб қилишда олимлардан Ж.Сартон, Э.С.Кеннеди, Д.Кинг (АҚШ), С.А.Наллино (Италия), Х.Земанек (Австрия), А.Аллар (Бельгия), Р.Рачед (Франция), С.Брокелман, Д.Самплоиниус (Германия), М.М.Рожанская (Россия) ва бошқалар ҳам муҳим ҳисса қўшган. Урганч давлат университети, Ўзбекистоннинг турли жойларида кўплаб мактаб ва бошқа жойлар Хоразмий номи билан аталган [8, 36-44-б.].

2017 йил 14 мартда Президентнинг “Тошкент ахборот технологиялари университетининг фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори билан улуғ аллома Муҳаммад ал-Хоразмийнинг буюк ва бебаҳо меросини қадрлаш, уни асраб-авайлаш, ёш авлод онгига чуқур сингдириш мақсадида мазкур университетга Муҳаммад ал-Хоразмий номи берилиши, шунингдек, 2018 йилда аллома таваллудининг 1235 йиллигини кенг нишонлашга қаратилган бир қатор муҳим вазифалар амалга оширилиши тарихий аҳамиятга эга бўлди.

Ўрта асрларда яшаб ижод этган, фан ривожига улкан ҳисса қўшган қомусий олимлардан яна бири Абу Райҳон Беруний (973-1048) ҳам адолатли жамиятни орзу қилган. Беруний 150 дан зиёд асар яратган бўлиб, уларнинг 31 таси бизгача етиб келган. Шу ўринда айтиш жоизки, немис шарқшунос олими Готхардт Штрот Майрнинг 2001 йилда Европанинг нуфузли нашрларидан бирида эълон қилинган “Ал-Беруний: Ғарб

дунёси билмаган даҳо” мақоласи катта шов-шувга сабаб бўлган эди. Унда ўрта асрлар Шарқ фани ва маданияти масалалари холисона баҳоланиб, Абу Райҳон Берунийни “янги давр фанининг илк намояндаси сифатида қабул қилиш лозимлиги таъкидланган” [11, 2-б.]. Абу Райҳон Берунийнинг “Минерология” асаридаги қуйидаги фикрлар эътиборга лойиқдир: “Инсон меҳнатини қадрлаш ва моддий рағбатлантириб туриш натижасида давлат мустаҳкам ва барқарор, ўлка маъмур, халқнинг турмуши эса фаровон бўлади. Ана шунинг учун ҳам заковатли ҳукмдорларнинг вазифаси юқори табақалар ўртасида адолатли, кучлилар билан заифлар ўртасида ижтимоий тинчлик ва инсонпарварлик принципларига асосланган қонунни ўрнатишдан иборатдир”. Ҳоким қатъиятли ва фуқаролар ҳақида кўпроқ қайғуриши лозим, деб ҳисоблайди олим.

Америкалик олим Сартон XI асрга “Беруний асри” деб таъриф бергани таҳсинга лойиқдир. Дарҳақиқат, Абу Райҳон Берунийнинг жаҳон илм-фани равнақида қўшган бебаҳо ҳиссаси асрлар оша мангуликка муҳрланди. У ҳам ўтмишдаги алломалар сингари жамият тараққиёти ва истиқболни фан равнақида кўради: “Илмлар кўпдир, - дейди аллома, - улар замон иқболи бўлиб, турли фикр ва хотиралар уларга қўшилиб борса, кўпаяди. Одамларни илмларга рағбат қилиш, илм ва илм аҳлини ҳурматлаш ўша иқболнинг белгисидир. (Айниқса) ҳукмрон кишиларнинг илм аҳлини ҳурмат қилиши турли илмларнинг кўпайишига сабаб бўлади” [12, 21-б.].

Умуман, Абу Райҳон Берунийнинг илм-фан, маданият, маънавият ҳақидаги таълимоти, биродарлик, тенглик, адолат, тўғрилиқ, инсонпарварлик каби умуминсоний ғоялари миллий тафаккур тарбияси шаклланишида асос бўлиб хизмат қилади.

Ибн Сино – Абу Али ал-Хусайн ибн Абдуллоҳ ибн ал-Ҳасан ибн Али (980-1037)

жаҳон фани тараққиётига улкан ҳисса қўшган буюк қомусий олим. Ғарбда Авиценна номи билан машҳур. Унинг 5 жилдли “Китоб ал-қонун фит-тиб” (“Тиб қонунлари”) асари айнан тиббиётга оид беназир дастуриламалдир.

Биринчи Президентимиз Ислон Каримов 2014 йил 15-16 май кунлари Самарқандда бўлиб ўтган “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожигаги роли ва аҳамияти” мавзuidaги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқида таъкидлаганидек: “Биз доим ғурур ва ифтихор билан эътироф этамизки, тиббиёт тарихида энг машҳур бўлган, “Тиб қонунлари” деб аталган ўзининг бебаҳо фундаментал асари билан Ибн Сино кейинги бир неча юз йиллар учун тиббиёт фанлари тараққиётининг асосий йўналишларини олдиндан белгилаб берди, ҳозирги кунда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган амалий тиббиёт ва фармакология соҳаларининг энг муҳим усулларига асос солди. Бежиз эмаски, бу китоб Европада XV асрда чоп этилган дастлабки китоблардан бири бўлган ва Европанинг етакчи университетларида қарийб 500 йил давомида тиббиёт илми айна шу асар асосида ўқитиб келинган”.

Турли манбаларда Ибн Сино 450 дан ортиқ асар ёзгани қайд этилган, лекин бизгача уларнинг 242 (160) таси етиб келган. Шулардан 80 таси фалсафага, 43 таси табобатга оид бўлиб, қолганлари мантиқ, психология, тиббиёт, астрономия, математика, мусиқа, кимё, ахлоқ, адабиёт ва тилшуносликка бағишланган. Олимнинг фалсафий қарашлари “Китоб ал-ишорат тил мантиқ вал-ҳикмат” (“Мантиқ ва фалсафанинг ишоралари”), “Донишнома” (“Билим китоби”) ва бошқаларда ўз аксини топган. Ибн Синонинг дунёқараши Аристотель таълимоти ва Форобий асарлари таъсирида шаклланди. У жамият кишиларнинг ўзаро келишуви асосида қабул қилинади-

ган адолатли қонунлар ёрдамида бошқарилиши лозимлигини айтади. Ибн Сино ўзининг бой ва серқирра илмий мероси билан кейинги давр Шарқ ва Ғарб маданияти ривожига катта таъсир кўрсатди.

Ўзининг адолатли жамият тўғрисидаги қарашларини тўла асослаб берган қомусий ақл эгаси, донишманд мутафаккирларидан яна бири Абу Наср Форобийдир (873–950). Форобийнинг инсон ва жамият, уларнинг ўзаро таъсири, давлат, сиёсат, уруш ва тинчлик, адолат каби масалаларга бағишланган асарлари сирасига “Фозил одамлар шахри”, “Шаҳарни ўрганиш ҳақида”, “Уруш ва тинч турмуш ҳақида”, “Бахт-саодатга эришиш ҳақида рисола”, “Давлат арбоблари ҳақида ҳикматлар” кабилар киради.

Форобий барча шаҳарларни, давлатларни фозил ва жоҳилга ажратади. “Фозил шаҳар шундай шаҳарки, - деб таъкидлайди у, - унда одамлар уларни бахт-саодатга элтувчи ишларда бир-бирларига ёрдам беришни мақсад қилиб қўядилар. Ҳақиқий бахтга эришиш мақсадида бир-бирларига ёрдам бериш учун бирлашган жамоа фозил жамоа ҳисобланади. Барча шаҳарлари бахт-саодатга эришиш мақсадида бир-бирларига ёрдам берувчи халқ фозил халқдир. Шундай қилиб, барча халқлар ҳақиқий бахт-саодатга эришиш йўлида бир-бирларига ёрдам берсалар, ер юзи фозилликка эришади, бахт-саодатга олиб боради...”.

Форобий давлат ва жамиятни бошқаришда шоҳ ўн икки хислатга (Юсуф Хос Ҳожиб ҳам шунча хислатни кўрсатган) эга бўлиши лозимлигини таъкидлайди. Бундай бошлиқ соғ-саломат, фаросатли, тезда масалани аниқлаб олувчи, хотираси ва зеҳни ўткир, нотик, илм олишга қизиққан ва ўз билимини доими ошириб борадиган, турли ҳаёт лаззатларидан ўзини тия оладиган, адолатпарвар, ҳақгўй, ёлғон ва хушомадни ёмон кўрадиган, номусли, ориятли, бу дунё бойликларига қизиқмаган, қатъиятли, саботли ва энг муҳими донишманд инсон бўлиши лозим. Форобий орзу қилган иде-

ал шаҳар-давлатларнинг асосий вазифаси тинчликни таъминлаш, адолат ғояларини ҳимоя қилиш, одил судловни ўрнатиш кабилардир. Форобий эллин маданияти донишмандлигининг ҳадсиз билимдони эди. У Платон, Аристотелнинг барча фалсафий, табиий, илмий, Птолемейнинг осмон жисмлари ҳаракати, Александр Афродизийнинг руҳ, Галеннинг тиббиёт ҳақидаги асарлари, шунингдек, Эпикур, Зенон, Евклид, Порифирий рисоаларига тақриз ва шарҳлар ёзди. Агар илм-фан ривожигаги ўзининг қўшган буюк хизматлари учун Аристотель “биринчи муаллим” деган эътирофга сазовор бўлган бўлса, Форобий эллин донишмандлигини, Аристотелни яхши билгани, қомусий ақли ва илм-фан тараққиётига катта ҳисса қўшгани учун “Ал-Муаллим ас-Соний” – “Иккинчи муаллим” – “Шарқ Аристотели” деган мўътабар нисба олди. У кўплаб фанларни илмий кашфиётлар билан бойитди, турли мамлакатлар олимларининг фалсафий қарашларини ривожлантирди ва 160 дан ортиқ асар яратди. Форобийнинг илмий-фалсафий мероси, давлатчилик борасидаги улкан сиёсий таълимоти халқимизнинг буюк маънавий бойлиги сифатида асрлар оша авлодлар учун хизмат қилаверади [8, 69-70-б.].

Адолатли давлат бошқаруви тўғрисидаги қарашлари билан машҳур бўлган, ўрта асрда яшаб ўтган мутафаккир ва давлат арбобларидан бири Низомулмулкдир (1018-1092). Унинг “Сиёсатнома” асари ўлмас дурдоналар сирасига киради. Салжуқий шоҳларга 30 йил ҳалол вазирлик қилиб, ўз номини сўнмас шон-шухратга чулғаган Низомулмулк марказлашган кучли давлат учун кураш олиб бориш билан бирга бу борадаги ўз кузатувларини жамлаб, умумлаштирган ҳолда кўплаб амиру умаролар, давлат арбоблари, сиёсатчилар учун зарур қўлланма хизматини ўтаб келган ажойиб китоб яратди. Унда давлатни бошқаришдаги энг майда масалалардан тортиб, ғоят йирик ва муҳим муаммолар-

гача ҳаммасини ўзи яшаб турган даврга қадар тўпланган сиёсий тажрибадан келиб чиққан ҳолда атрофлича ёритиб берди. Асарда адолат ғояси устувор аҳамият касб этади. Муаллиф адолатли давлат, фаровон жамиятнинг барпо этилишини адолатпарвар, халқпарвар ва илмпарвар шоҳ билан боғлаб ифода қилади. Айни пайтда шоҳ билан раъият (халқ) ўртасидаги алоқалар ҳам қандай тартибда бўлишини кўрсатади.

“Барча ишларни маслаҳат билан амалга ошириш подшоҳнинг мустаҳкам ирода-сидан, оқиллиги ва кенг дунёқарашидан далолат беради, - деб ёзади Низомулмулк. - Ҳар бир киши муайян бир нарса тўғрисида кўпроқ ёки камроқ билади. Агар подшоҳ бирор ишни амалга оширмоқчи ёки қандайдир заруриятни ҳал этмоқчи бўлса, у, албатта, доно қариялар ва улуғлар билан машварат ҳамда кенгаш қилмоғи лозим. Ҳар бирлари ўз фикрларини билдириб, подшоҳ раъйи билан солиштириб, бир-бирларининг фикрларини эшитиб ва ҳар томонлама ўйлаб, кейин ўртада маъқуллаган фикрни танлайдилар. Кўпчилик бўлиб қабул қилинган тадбир энг савобли бўлади ва шундай йўл тутиш керак” [13, 36-37-б.].

“Сиёсатнома” марказлашган давлат тузишга даъват этиб, кучли давлат маҳкамаси, армия ва бошқа “текшириш воситалари”ни яратишга чақиради. “Сиёсатнома”нинг энг қадимий нусхаси Британия музейида (АДД 23516) ҳамда Берлинда сақланади. Бу нусхалар 1168-69 йили Урмия шаҳрида амир-ҳожиб Алп Жамолиддин фармонига биноан кўчирилган, Чарлз Шеффер 1291 йили кўчирилган бошқа нусхадан фойдаланиб, асарни француз тилига ўгириб, 1893 йили нашр этган. 1914 йили Калькуттада асарнинг тошбосма нусхаси ҳам чоп қилинган. Кейинчалик, 1932 йили Техрон шаҳрида Иброҳим Халҳолий иштирокида “Сиёсатнома” асари беш нусха асосида солиштирилиб, босмадан чиқарилган. Бу асарни Б.Н.Заходер кўп йиллик

тадқиқотларидан сўнг 1949 йили рус тилига таржима қилиб, нашр эттирди. 1960 йили асар инглиз тилида чоп қилинди. “Сиёсатнома”нинг яна бир нашри 1989 йили Душанбеда амалга оширилди [14, 3-7-б.].

Ёзма адабиётимиз нодир манбалари – Юсуф Хос Ҳожиб (11-аср)нинг “Қутадғу билиг”, Аҳмад Югнакий (12-13-асрлар)нинг “Ҳибат ул-ҳақойиқ” китобларида эзгу ғоялар ўз аксини топган. Аҳмад Югнакий дунёдаги эзгулик доимий муҳофазага, эътиборга муҳтож эканини қайта-қайта уқтиради. Чунки ёвузлик тез тарқалувчи, агар вақтида пайи қирқилмаса, инсоният ҳаётини, онгу шуурини чирмовуқдай эгаллаб, одамзодни ҳалокатга дучор қилиши муқаррарлигини айтади:

Боши кетган эзгуликнинг сўнгги ҳам кетгусидир,

Ёвузликнинг боши келгач, охири ҳам келажак.

Шуни қайд этиш жоизки, бизнинг мақсадимиз ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этишдир. Бу борадаги ишларни амалга оширишда маданий ва маънавий меросимиз, қадриятларимиз, урф-одат ва анъаналаримизга таяниш энг муҳим омиллардан ҳисобланади.

Ўзбекистон китоб фондларида сақланган 100 мингтадан зиёд қўлёзма асарнинг асосий қисми ЮНЕСКОнинг Маданий мерос рўйхатига киритилган. “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг қўлёзмалари Европа ва Осиёнинг Буюк Британия, Германия, Испания, Россия, Франция, Миср, Ҳиндистон, Эрон ва бошқа кўплаб мамлакатларидаги кутубхоналарнинг “олтин фонд”ини ташкил этади. Бу, энг аввало, ўрта асрларда яшаб ижод этган буюк Шарқ аллома ва мутафаккирларининг тенгсиз асарлари ва илмий мероси фақат бир миллат ёки халқнинг эмас, балки бутун инсониятнинг маънавий мулки эканини яна бир бор тасдиқлайди. Бу бебаҳо бойлик янги ва янги авлодлар учун донишмандлик ва билим манбаи, ке-

рак бўлса, янги кашфиётлар учун ажойиб материалдир” [15, 1-б.].

Мамлакатимизда миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик тобора мустаҳкам бўлиб бормоқда. Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: “Ўзбекистон миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик соҳасида ўз анъаналарига доимо содиқ бўлиб, бу йўлдан ҳеч қачон оғишмасдан илгари боради. Мамлакатимизда турли миллат ва диний конфессиялар вакиллари ўртасида ўзаро ҳурмат, дўстлик ва аҳиллик муҳитини мустаҳкамлашга биринчи даражали эътибор қаратилади. Бу бизнинг энг катта бойлигимиз ва уни кўз қорачиғидек асраб-авайлаш барчамизнинг бурчимиздир” [7, 1-б.].

Хулоса шуки, аждоқларимиз томонидан бугунги авлод ва бутун инсоният учун улкан аҳамиятга молик бўлган бебаҳо маданий ва маънавий мулк яратилди. Таҳлиллар ва ўрганишлар натижасига таяниб шуни айтиш мумкинки, ўлкамиз ҳудудида Шарқ Уйғониш даврида ва Амир Темур даврида барча соҳаларда рўй берган юксак тараққиётнинг бош омили илм-фан тараққиёти ва унга қаратилган юксак эътибор билан боғлиқ. Айнан шу омил бугун амалга оширилаётган ўзгаришлар ва ислохотларнинг бош мезони бўлаётгани эса мамлакатимизда Учинчи Ренессанс учун пойдевор қўйилаётганининг далолатидир.

Президентимиз таъкидлаганидек: “Ҳеч шубҳасиз, ўз кучимиз ва имкониятларимизга бўлган ишонч бизни Учинчи Ренессанс пойдеворини яратишдек эзгу мақсад йўлида бирлаштириб, янада кучли ва мустаҳкам қилмоқда. Бу интилишлар улкан амалий ишларга айланиб, буюк халқ ҳаракати тобора кенгайиб бормоқда. Бундай қудратли сафда бўлишнинг ўзи катта бахт, катта шарафдир. Барчамизга ана шу улуг сафда бошқаларга ибрат ва намуна бўлиш, жонажон Ватанимиз, азиз халқимизга фарзандлик меҳри ва садоқати билан хизмат қилиш насиб этсин!” [16, 1-б.].

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi [Speech by President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the solemn ceremony dedicated to the Day of Teachers and Coaches]. People's word, 2020, October 1.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch [High spirituality is an invincible force]. Tashkent, Ma'naviyat Publ., 2008, pp. 29-30.
3. Xayrullayev M. O'rta Osiyoda ilk Uyg'onish davri madaniyati [Early Renaissance culture in Central Asia]. Tashkent, 1994, pp. 71-74.
4. Komilov N. Hikmat va ibrat dostoni [An epic of wisdom and example]. Tashkent, Tafakkur Publ., 2003, no. 4, pp. 52-53.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Samarqand shahrida bo'lib o'tgan "Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo'lidagi hamkorlik" mavzusidagi xalqaro konferensiyada so'zlagan nutqi [Speech by President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the International Conference "Central Asia: Common History and Common Future, Cooperation for Sustainable Development and Progress" in Samarkand]. People's word, 2017, November 11.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi [Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis. People's word, 2017, December 23.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi [Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis]. People's word, 2018, December 29.
8. Ma'naviyat yulduzlari (Markaziy osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar) [Stars of Spirituality (famous Central Asian figures, scholars, writers)]. M. Xayrullayev, Tashkent, Abdullah Kodiri National Heritage Publishing House, 1999, pp. 54-61, 69-70.
9. Choriyev Z., Annayev T. va boshqalar. Al-Hakim At-Termiziy [Al-Hakim At-Termizi]. Tashkent, Yangi asr avlodi Publ., 2008, pp. 1-150.
10. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy. Tanlangan asarlar. Ma'naviyat yulduzlari (Markaziy osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar) [Stars of Spirituality (famous Central Asian figures, scholars, writers)]. M. Xayrullayev. Tashkent, Abdullah Kodiri National Heritage Publishing House, 1999, 40 p.
11. Shodiyev N. Sharq tafakkuri [Eastern thinking]. Jamiyat Publ., 2007, July 6.
12. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar [Abu Rayhon Beruni]. Selected works, 1966, vol. 3, 21 p.
13. Nizomulmulk. Siyosatnoma yoki Siyar ul-mulk [Policy or Siyar ul-mulk]. Tashkent, Adolat Publ., 1997, pp. 36-37.
14. Nizomulmulk. Siyosatnoma.(Siyar ul-muluk) [Policy or Siyar ul-mulk]. Sh.Xolmurod. Authors of Persian translations, prefaces and commentaries Sh. Vohid, A. Erkinov. Tashkent, Yangi asr avlodi Publ., 2017, pp. 3-17.
15. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimovning 2014-yil 15-16 may kunlari Samarqand shahrida "O'rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojidagi roli va ahamiyati" mavzusida o'tkazilgan xalqaro konferensiyada so'zlagan nutqi [Speech by the First President of the Republic of Uzbekistan Islam Karimov at the International Conference "Historical Heritage of Medieval Oriental Scholars and Thinkers, Its Role and Importance in the Development of Modern Civilization"]. Samarkand, 2014, May 15-16, Ma'rifat Publ..
16. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi [Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis on 2020, December 29]. People's word, 2020, 30 December.

17. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasi [Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis on January 24, 2020]. People's word, 2020, January 24.

18. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q [There is no future without historical memory]. Tashkent, O'zbekiston Publ., 1998.

19. Choriyev Z., Annayev J., Annayev T. Al-Hakim at-Termiziy tavalludi va hayoti sanalariga doir [On the dates of birth and life of Al-Hakim at-Termizi]. Jayhun, Termez State University Bulletin, 2006, no. 3-4.

20. Shakabilovich S.S., Davletbaevich I.K., Rikhsivoeva S.A. Priority directions for the development of civil society in Uzbekistan. Solid State Technology, 2020, 63 (4), 472 p.

21. Shohistahon U., Hakimali A., Makhruya K., Bakhtigul M., Maksuda T. The History of the Unani Medicine in Central Asia. International Journal of Recent Technology and Engineering, 2019, 8 (3), pp. 4550-4553.

22. Azimov X. Gumanizm uzbekskogo naroda v godi vtoroy mirovoy voyni [Humanism of the Uzbek people during the Second World War]. Review of law sciences, 2020, no. 3.

23. Shohistahon U., Hakimali A. A History of Historiography and some Sources of the Period of Amir Temur and Temurids. International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJRTE) Published by Blue Eyes Intelligence Engineering & Sciences Publication, 2019, pp. 4819-4823.

24. Azimov H. In the Socio-economic Life of Uzbekistan, the Role of Women: Changes and Development Trends. International Journal of Pharmaceutical Research, 2020, Dec., vol. 12, Supplementary Issue 3.